

Ks. Antoni Reginek

Uniwersytet Śląski

Wydział Teologiczny

UNIKATOWE NABOŻEŃSTWO JUTRZNI NA UROCZYŚĆ BOŻEGO NARODZENIA

WSTĘP

„Radujmy się wszyscy w Panu, dzisiaj narodził się nam Zbawiciel. Dzisiaj prawdziwy pokój zstąpił z nieba na ziemię”; „Pan rzekł do Mnie: Ty jesteś moim Synem, Ja Ciebie dziś zrodziłem” (Ps 2,7). Przytoczone teksty to dwie propozycje Antyfony na wejście w pierwszej Mszy św. sprawowanej w uroczystość Bożego Narodzenia, według formularza *Msza w nocy*¹. W liturgii posoborowej, w ramach wspólnot parafialnych, zwykle tę antyfonę zastępuje się śpiewem kolędy, która wprowadza uczestników tej szczególnie uroczystej Eucharystii, popularnie zwanej pasterką, w radosne przeżywanie tajemnicy Wcielenia². Niektóre grupy modlitewne praktykują okolicznościowe nabożeństwo o tematyce adwentowej, stanowiące bezpośrednie przygotowanie do przeżywania uroczystości. W tradycji Kościoła na Śląsku Cieszyńskim utrwalił się zwyczaj poprzedzania Mszy św. sprawowanej w noc Bożego Narodzenia nabożeństwem jutrzni, która stanowi specyficzną formę połączenia elementów liturgii godzin z twórczością ludową. Ksiądz profesor Józef Krętosz z nieukrywaną dumą i satysfakcją wspomina o pielęgnowaniu tej praktyki liturgicznej w jego rodzinnej miejscowości Bronów, gdzie śpiewanie

¹ Por. *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 33.

² W księgach liturgicznych przed *Vaticanium II* pierwsza Msza św. z uroczystości Bożego Narodzenia, odprawiana o północy, nosiła nazwę anielskiej, druga, odprawiana o świcie, była Mszą św. pasterską i trzecia, w ciągu dnia – królewską. Por. R. Tomanek, *Mszał*, Katowice 1957, s. 15–24.

jutrzni przed pasterką stało się „zgodne z obyczajem obowiązującym w tym regionie”³. Ze współczesnych zapisów fonicznych wynika, że ta forma wigilijnego modlitewnego czuwania, wciąż żywo praktykowana w niektórych parafiach obecnej diecezji bielsko-żywieckiej, przyjęła się także w Małopolsce, już poza historycznym obszarem Śląska Cieszyńskiego⁴. Możliwe, że lokalnie zapożyczano teksty i melodie, przyczyniając się w ten sposób do rozszerzenia owej praktyki. Na podstawie dostępnych materiałów źródłowych można z dużym stopniem pewności stwierdzić, że w przypadku omawianej jutrzni mamy do czynienia z nabożeństwem unikatowym, zakorzenionym w tradycji Kościoła w Polsce południowej, głównie jednak w parafiach ziemi cieszyńskiej. Potwierdzają to najdawniejsze przekazy tekstu i melodii jutrzni, sięgające pierwszej połowy XIX wieku, a wywodzące się właśnie z tego terenu. W niniejszym artykule zostanie przedstawiona najstarsza znana wersja tego nabożeństwa utrwalona w kancjonale rękopiśmiennym, a także przykłady wariabilności tekstowej w wybranych zbiorach drukowanych.

NAJSTARSZE PRZEKAZY ŹRÓDŁOWE TEKSTU I MELODII – GENEZA FORMY

W wyniku przeprowadzonych badań za najstarszą znaną wersję tekstu omawianej jutrzni można uznać zapis w rękopiśmiennym kancjonale z Ligoty Bielskiej z 1832 roku. Ten cenny zbiór, o pełnym tytule⁵: *Kancjonał różnych Pieśni na wszystkie części całego roku na potrzebę pod czas nabożeństwa Chrześcijańsko-Katolickiego w Kosciele Ellgotckim zebrany w Roku 1832*, znajduje się w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej, sygn. R 1036 II, i doczekał się wnikliwego, muzykologicznego opracowania⁶. Rękopis został sporządzony bardzo starannie przez jednego anonimowego pisarza, z przeznaczeniem dla społeczności kościelnej parafii *Ellgota* (Ligota) w dawnej gminie, w powiecie bielskim (Śląsk Austriacki), a obecnie w obrębie miasta Czechowice-Dziedzice⁷. Wprawdzie miejscowości o nazwie Ligota jest więcej, ale wymowny termin *Kościół Ellgotcki*, jak i analiza repertuaru pieśniowego, w dużym stopniu wskazuje, iż mamy do czynienia ze

³ J. Krętosz, *Przeszłość Bronowa i parafii oraz jej duchowa spuścizna*, Czechowice-Dziedzice-Bronów 1999–2000, s. 93.

⁴ Przykładowo w parafii, prowadzonej przez duchownych ze zgromadzenia księży sercanów, w kościele pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Węglówce, gmina Wiśniowa, pow. Myślenice, woj. małopolskie. Por. *Jutrznia przed Bożym Narodzeniem – Węglówka* (YouTube, dostęp: 24/25 XII 2012. Autor filmu: Karol Poradzisz).

⁵ We wszystkich tytułach zachowano oryginalną pisownię.

⁶ Por. A. Reginek, *Kancjonał rękopiśmienny jako przekaz tradycji śpiewów kościelnych na Górnym Śląsku w XIX wieku, Studium źródłoznawcze na podstawie trzech zbiorów: Kancjonał z Leśnicy Opolskiej (1810–1848), Kancjonał Ellgotcki (1832), Kancjonał ze Śląska Pruskiego (2 poł. XIX wieku)*, Katowice 2012.

⁷ Por. M. Choroś, Ł. Jarczak, S. Sochacka, *Słownik nazw miejscowych Górnego Śląska, polsko-niemiecki i niemiecko-polski*, Opole-Kluczbork 1997, s. 60, 61, 121.

zbiorem śpiewów używanym właśnie w tej części dawnego Śląska Austriackiego. Znaczącym sygnałem przemawiającym za taką właśnie proveniencją zbioru może być tytuł innego źródła – cennego modlitewnika z rozważaniem męki Pańskiej, którego autorem był proboszcz z Ligoty ks. Błażej Olejak. Pełny tytuł tego zbioru brzmi: *Droga Krzyżowa, czyli Męka y śmierć Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa w Rozmyślaniach z Modlitwami wczternastu Wyobrażeniach czyli Stacyach przedstawiona. Osobliwie dla pożytku y wygody Parafian Ellgotckich ułożona y do Druku podana przez X. Bła. Olejaka. Za pozwoleniem Duchowney y Świeckiey Zwierzchności. W Wadowicach, Drukiem Jozefa Pokornego. 1831.* Bardzo zbliżony czas powstania tych dwóch przekazów źródłowych może stanowić istotny szczegół przy rozstrzygnięciu miejsca pochodzenia kancjonału rękopiśmiennego. Zdecydowanie trudniejsze jest ustalenie autorstwa omawianego zbioru. Pewne sygnały wskazują, że mógł on powstać z inspiracji wspomnianego proboszcza Olejaka, pochodzącego z Bestwiny. Był to gorliwy duszpasterz zatroskany nie tylko o materialne uposażenie świątyni (m.in. wybudował wieżę kościelną), ale odznaczający się także rozmiłowaniem w służbie Bożej, w liturgii⁸. Są również świadectwa wskazujące, że już w 1804 roku tworzył i przepisywał polskie modlitwy i pieśni⁹. Porównanie charakteru zachowanego pisma owego proboszcza ze stylem pisarskim kancjonału wskazuje, że zbiór ten musiał być wykonany przez innego autora. Wiele wskazuje na to, że mógł nim być miejscowy nauczyciel Jan Rudzki, który w tym czasie pełnił też w Ligocie muzyczną funkcję organisty¹⁰. Forma łączenia tych profesji była dosyć powszechna¹¹. Nie da się też wykluczyć, że zbiór został przygotowany na użytek kantora prowadzącego śpiewy („śpiewanka”) podczas nabożeństw odbywających się bez udziału organisty. Taką funkcję w parafii ligockiej często przekazywano z pokolenia na pokolenie¹².

Interesujący nas zbiór liczy 346 kart, w tym 6 nieliczbowanych i zachowuje format 22,3×17,7 cm. Cechą charakterystyczną jest niezwykle staranne pismo poprawną polszczyzną, realizowane przez jednego kopistę, przy zachowanych, typowych dla tego czasu, odchyleniach w pisowni: *i* – *j*, *y* – *i*, *ści* – *ści*. Mały wyjątek w jednolitej formie stanowi wklejka złożona z dwóch kart, zapisanych przez innego autora, z całą pewnością włączona do zbioru później¹³.

⁸ Por. *Dzieje kościoła i parafii pw. Opatrzności Bożej w Ligocie 1806–2006*, red. J. Miłkowski, Czechowice-Dziedzice-Ligota 2006, s. 63–65.

⁹ Por. J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, czasy nowożytny*, t. 3, cz. I (1742–1845), Warszawa 2007, s. 233.

¹⁰ Por. A. Reginek, *Kancjonał rękopiśmienny...*, s. 35, 36.

¹¹ „Złączenie służby organisty na wsiach z urzędami nauczycielskimi zasadza się w ustawie politycznej szkół ludowych, oddanie pisarstwa zaś w braku osób w gminie zdolnych lub ochotnych do podjęcia tegoż pisarstwa” ([K.M.] *Rechtór; szulmajster; organista, pisarz*, „Gwiazdka Cieszyńska” 31 (1856), s. 250).

¹² Por. *Dzieje kościoła i parafii...*, s. 106.

¹³ Wklejka jest bez numeracji, umieszczona między k. 278–279.

Przy odkrywaniu proveniencji rękopiśmiennego zbioru bardzo ważne znaczenie ma zawarty w nim zasób śpiewów, który w znacznej części pojawia się w późniejszym, wydanym drukiem, cieszyńskim kancjonale, opracowanym przez ks. Antoniego Janusza¹⁴. Autor ten, po wyświęceniu na kapłana w 1845 roku, przez trzy lata pełnił posługę wikariuszowską w Bielsku, a następnie objął jako proboszcz parafię w Zebrzydowicach, gdzie przebywał do końca życia. Tam też pracował intensywnie nad pierwszym polskim śpiewnikiem kościelnym ziemi cieszyńskiej. Jego pierwsze wydanie o tytule: *Praca codzienna, coroczna i całowzrostnia każdego Chrześcianina katolickiego albo Książka modlitewna i Kancynał dla katolików, z różnych ksiąg nabożnych i śpiewników*, ukazało się anonimowo w 1857 roku, później zbiór wielokrotnie wznawiano¹⁵. Niewykluczone, że ks. Janusz, będąc jeszcze na placówce duszpasterskiej w Bielsku, mógł skorzystać z rękopiśmiennego zbioru parafii ligockiej albo też, co jest bardziej prawdopodobne, obydwaj twórcy, zarówno autor rękopisu, jak i ks. Janusz, korzystali z jeszcze innych przekazów pieśni, rozpowszechnionych na tym terenie¹⁶. W drugim, nieco rozszerzonym wydaniu kancynału z 1858 roku, w dodatku do przedmowy (*Uświadomienie względem melodyi*), ks. Janusz podał ważną informację na temat źródeł melodii, m.in. odwołując się do *Chorału Nachbara*¹⁷, a także do zbiorów muzycznych nieznanego bliżej nauczyciela szkoły parafialnej w Zebrzydowicach¹⁸. Właściwe umuzycznienie tekstów śpiewów i pieśni kościelnych drukowanego kancynału znalazło swoją realizację kilkanaście lat później, gdy ukazał się drukiem zbiór akompaniamentów dla organistów pt. *Chorał czyli zbiór melodyi do kancynału katolickiego ks. A. Janusza używanego na Szląsku i w Galicyi, ułożony na cztery głosy do grania na organach i śpiewania*, Lipsk 1873, F.A. Brockhaus. Ze słowa wstępnego wydawcy wynika, że pewne opracowania muzyczne w tym zbiorze

¹⁴ Szerzej o możliwych infiltracjach i ewentualnych powiązaniach w zasobie repertuarowym obydwu zbiorów zob. A. Reginek, *Kancynał rękopiśmienny...*, s. 61–67; oraz tegoż, *Trzy najstarsze książki do nabożeństwa wydane w Cieszynie: (Modlitewnik ks. Brzuski – 1823), (Kancynał ks. Janusza – 1857), (Kancynał ks. pastora Heczki – 1865) – Infiltracje repertuarowe*, w: *Życie i działalność ks. Rudolfa Tomanka. W trosce o zachowanie religijnej i kulturowej tożsamości Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Budniak, Cieszyn 2002, s. 99 n.

¹⁵ Do 1905 roku zrealizowano 6 wydań, m.in. w przeróbkach ks. Jana Żmijki Por. W. Ogrodziński, *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, red. L. Brożek, Z. Hierowski, Katowice 1965, s. 110; A. Reginek, *Trzy najstarsze książki...*, s. 99–103.

¹⁶ Przy modlitwach i komentarzach ks. Janusz odsyła czasem do wskazanych źródeł, np. *Filotea*; *Książka Missyjna*; *Wielki Tydzień*; *Odwiędziny* [sic!], wyd. we Lwowie w 1849 r.; *O Mszy św.* Brakuje natomiast informacji na temat pochodzenia tekstów pieśni. Por. A. Reginek, *Trzy najstarsze książki...* s. 99, 100.

¹⁷ Por. *Chorał, czyli dostateczny zbiór melodyi do przeszło 700 pieśni katolickich w języku polskim, ułożony na cztery głosy do grania na organach i śpiewania przez Józefa Nachbar, nauczyciela przy Król. Katol. Seminarjum naucz. W Paradyżu, a wydany przez ks. Bernarda Bogedain, radcę rejencyjnego, duchownego i szkolnego w Opolu*, Berlin 1856, druk. W. Moeser.

¹⁸ Por. *Praca codzienna, coroczna i całowzrostnia każdego Chrześcianina katolickiego albo Książka modlitewna i Kancynał dla katolików, z różnych ksiąg nabożnych i śpiewników zebrana*, [autor ks. Antoni Janusz], wyd. 2 z dodatkiem, Cieszyn 1858, s. XVI.

zostały przejęte z chorałów E.F.W. Muthwilli, Teofila Klonowskiego, ks. Bernarda Bogedaina, ks. Bradacza, ks. Tomasza Fryczaja i innych¹⁹. Chorał został wydany anonimowo, ale wiele wskazuje na to, że mógł on powstać przy znacznym udziale Józefa Londzina (1836–1906), nauczyciela i organisty w Zabrzegu, ojca słynnego duszpasterza i bibliofila ks. Józefa. W pośmiertnym wspomnieniu zaznaczono, że Józef Londzin rozmiłowany w pieśni kościelnej „wyrugowawszy trywialne nieraz melodye dawniejsze, zastąpił je odpowiednimi ślicznymi, starannie zebranymi ze starych śpiewników, lub żywcem uchwyconymi z ust ludu i tak ułożył bogaty zbiór melodyj do kancjonału ks. Janusza”²⁰.

Można również domniemywać współpracę Londzina z duchownym – muzykiem ks. Emilianem Schindlerem (1831–1911), który był wikarym w Zabrzegu, następnie proboszczem, kanonikiem, w kilku parafiach Śląska Cieszyńskiego (Kościńska, Ogrodzona, Istebna, Jasienica), redaktorem wydanego nieco później znaczącego chorału śpiewów kościelnych polskich, czeskich i łacińskich²¹. Za takim współdziałaniem przy redagowaniu *Chorału do Kancjonału ks. Janusza* przemawia też wzmianka o pewnym autorze – duchownym, w recenzji, którą napisał Josef Moucka, dyplomowany organista z Trzyńca, członek praskiego stowarzyszenia *Kunstfreunde für Kirchenmusik*²².

W rękopiśmiennym *Kancjonale z Ligoty* interesujące nas nabożeństwo jutrzni zostało umieszczone na kartach 172–187, nie posiada tam osobnego oznaczenia, a rozpoczyna dział śpiewów opatrzonych tytułem: „Pieśni w czasie Narodzenia

¹⁹ Chodzi tu o znaczące XIX-wieczne zbiory nutowe śpiewów kościelnych: *Śpiewnik powszedni z dowodzącymi składami czyli Melodie i Cancjonał zawierając w sobie Pieśni na potrzebę pod czas nabożeństw w kościele dla pospolitego ludu katolickiego ułożony przez E.F.W. Muthwilli*, Głogówek 1847, nakładem Henryka Handla; *Melodyje zastosowane do trzeciego wydania książki pod tytułem „Śpiewy nabożne” przez X. Bogedain Radcę Rejencyjnego i Szkolnego, zebrał i ułożył na cztery głosy do śpiewania lub do grania na Organach T. Klonowski, nauczyciel przy Seminarjum Świeckiem w Poznaniu*, Poznań 1853, nakładem Braci Szerk; także przytaczany już *Chorał Nachbara* oraz zbiory czeskie, których twórcami byli duchowni: Vincenc Bradáč i Tomáš Fryčaj.

²⁰ Odredakcyjny artykuł *Śp. Józef Londzin, delegat „Związku”* w: „Poseł Związku Śląskich Katolików” 32 (1906), s. 27. Por. także krótki biogram w: J. Golec, S. Broda, *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, Cieszyn 1993, s. 177, 178.

²¹ Por. *Chorbuch enthaltend die harmonisirten Melodien zu den Gesängen des Lehner’schen, Oederer’schen und Janusch’schen Kanzionales dann Responsorien und über hundert Vorspiele verfasst von A. Schindler, Mitglied des Vereins der Kunstfreude für Kirchenmusik*, Teschen 1890, Verlag von Eduard Feitzinger, Lith. Anst. V. Engelmann und Mühlberg Leipzig. Użyty w tytule inicjał imienia oznacza Aemilian. Ks. Schindler był autorem również dwóch innych, mniejszych zbiorów pieśni kościelnych: *Laudate Pueri Dominum! Chwalcie dzieci Pana! Śpiewnik oraz książka do nabożeństwa dla szkolnej młodzieży*, Lwów 1903, imprimatur Wikariatu Generalnego w Cieszynie 1902; *Polskie nieszpory na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego*. O innych formach działalności ks. Schindlera w dziedzinie pielęgnowania muzyki kościelnej pisze m.in. Joanna Kubaczka, *700 lat Jasienicy. Kronika dziejów Kościoła katolickiego na tle niektórych wydarzeń dotyczących całej miejscowości i sąsiednich parafii do roku 2000*, Kraków 2005, s. 69–71.

²² „...Der Verfasser hat mit einem grossen Aufwand von Fleiss und Zeit die Mussestunden seines priesterlichen Lebens dem bedeutenden Werke geopfert” [podkr. A.R.]. Por. *Chorał zbiór melodyj do kancjonału katolickiego ks. A. Janusza...*, s. II.

Pańskiego”. W ramach obrzędu jutrzni pojawiają się wersety wstępne, dalej hymniczna pieśń *Dzień dzisiejszy przypomina* oraz 3 psalmy poprzedzone i zakończone antyfoną, następnie oracja końcowa, antyfona maryjna *Witaj Królowo niebieska*, modlitwa końcowa i wersety wieńczące całość. Podstawą tekstową modlitewnego czuwania są swobodne parafrazy antyfon i psalmów nieznanego autorstwa, ściśle nawiązujące treścią do tajemnicy Bożego Narodzenia.

Szczegółowa struktura nabożeństwa, przy zachowaniu oryginalnej pisowni, przedstawia się następująco:

Wstęp

V. Panie otwórz usta moje.

R. A wargi moje będą wielbić chwałę Twoję.

V. Boże pospiesz się ku wspomnieniu memu.

R. A ku ratunkowi memu pokwap się.

V. Chwała Oycu y Synowi y Duchowi S.

R. Jako była na początku, teraz y na wieki wieków. Amen.

V. Chrystus się nam narodził pokłońmy się Jemu.

R. Chrystus się nam narodził pokłońmy się Jemu.

V. Zesłał Bog Syna swojego dla zbawienia człowieka grzesznego.

R. Pokłońmy się Jemu.

V. Chwała Oycu y Synowi y Duchowi S.

R. Chrystus się nam narodził pokłońmy się Jemu.

Pieśń

Dzień dzisiayszy przypomina,

Przyście na swiat Boga Syna,

Dla człowieka mizernego

Zesłał Bog Syna swojego.

2

Panna Syna porodziła,

Wstayni, wzłobie Go złożyła;

Stworca wszelkiego Stworzenia,

Nie znalazł w domu mieszkania.

3

Byśmy zaś wierzyli śmieie

Iż Bóg ukryty w tym cieie;

Z nieba Posłowie wołaią

Zbawcą Go świata zgłaszią.

4

Więc wesoło dziś spiewamy,

Jezusowi ukłon daymy,

Chwalmy Go żyjąc cnotliwie

Strzegąc praw Jego gorliwie.

5

Przed wieki z Oyca zrodzony,

Dziś zdziewice narodzony,

O Jezu świata zbawienie,
Racz przyjąć nasze spiewanie!

Antifona

Chwała Bogu na Niebie na ziemi, Pokóy ludziom sumienia czystego Alleluja.

Psalm I.

- Day chwałę Bogu żyjące stworzenie,
Bo się zbliżyło twoie odkupienie.
2. Śpiewamy Bogu sercem i głosami,
Bo się dziś raczył zmiłować nad nami.
3. Nędzny grzeszniku, bądź już pocieszony,
Bo dziś Zbawiciel świata narodzony.
4. Przez grzech Adama wszyscyśmy zgrzeszyli,
Przyszedł Zbawiciel, byśmy niezginęli.
5. Występki grzeszników przyjął na siebie,
By nas poiednał y osadził w Niebie.
6. Panna poczęła w cudownym sposobie
Zbawcę zrodziwszy, złożyła go w łobie.
7. Narodził się Jezus lecz wnądnym stanie,
Nie w zamku, lecz wstajni ma swe mięszkanie.
8. Przypatrz się pilnie człowiecze żyjący,
Jak się upokorzył Bog Wszechmogący.
9. Dałci sam z siebie ten przykład wyborny,
Żebyś nie był pyszny ale pokorny.
10. Lubo zaś ubogo był na swiat zrodzony,
Przecię przez posłów z Nieba ogłoszony.
11. Na głos Anielsky idą pastuszkowie,
A na znak gwiazdy ze wschodu Mędrcomie.
12. Lubo w ubogim domu widzą Pana,
Padaią na twarz zginaią kolana.
13. Żebyś niewątpił, ale wierzył smiele,
Iż Bog y człowiek ukryty w tym cieie.
14. Tę tajemnicę dzisiay rozważaymy,
A Bogu dzięki y chwałę spiewaymy.
15. Chwała bądź Oycu od Stworzenia wszego
Który dla grzesznych zesłał Syna swego.
16. Chwała Synowi, który się narodził,
By nas z niewoli grzechu wyswobodził.
17. Miło mu kiedy spiewamy żarliwie,
Większą ma chwałę, gdy żyiem cnotliwie.
18. Jeżeli miłością, iak Jezus pałamy,
Jeżeli w potrzebach bliźnich wspomagamy.
19. Gdy powinności nasze wypełniamy,
Wtedy prawdziwie czcąc Go wychwałamy.
20. Chwała bądź Bogu w Trojcy Jedynemu
Oycu Synowi Duchowi Świętemu.

21. Iak odpoczątku była tak y ninie
I na wiek wiekow niechay zawsze słyńie.

Antifona.

Chwała Bogu na Niebie na ziemi, Pokóy ludziom sumienia czystego Alleluja.

Antifona.

Pasterze chwalili Pana, Padaiąc przed Nim na swe kolana!
My w Sakramencie skrytego uwielbiaymy, Alleluja, Alleluja!

Psalm II.

- Chwal ziemio Pana chwalćie niebiosy,
Wołaią na nas Niebieskie głósy.
2. Opowiadaią swiatu Wesele,
Iż się narodził Bog w ludzkim Ciele.
3. Cieszćie się ktorzy Pana kochaćie,
Jeżeli Iego prawa słuchaćie.
4. Cieszćie się ktorzy Pana służycie,
Gdy czyniąc dobrze złego chronicie.
5. Cieszćie się ktorzy Pana szukaćie.
Chodźcie czeka nas w ubogiej Chaćie.
6. Cieszymy się wzaiem bo Pan Bog znami,
Jeżeli miłość iest między nami.
7. Zatym odrzućmy grzechu szkarady
A dawne życia poprawmy wady.
8. Odstąpmy złego żyimy cnotliwie,
Cieszyć się będziem w Bogu prawdziwie.
9. Dziś się odrodźmy w nowego człeka,
Bo tego po nas Zbawiciel czeka.
10. Prózną nadzieią będziesz się ludzić,
Jeżeli chcesz Bogu y swiatu służyć.
11. Wesoło w Niebie iż się Bóg rodzi,
Który od grzechu swiat wyswobodzi.
12. I my weselem swiat napełniaymy,
Chwałę y pieśni Bógu spiewaymy.
13. Pokóy na ziemi y zgoda wszędzie,
Wzaiemna miłość niech zawsze będzie.
14. Gdy w nędzy widzisz brata twoiego.
Wspomoż go, pewnie nie stracisz tego.
15. Wszak nas Pan Jezus tak umiłował,
Że zstąpił z Nieba by nas ratował.
16. Chwała bądź Bogu w Troycy Iedynemu
Oycu Synowi Duchowi Świątemu.
17. Iak odpoczątku była tak y Ninie
I na wiek wiekow niechay zawsze słyńie.

Antifona

Pasterze chwalili Pana, Padając przed Nim na swe kolana!
 My w Sakramencie skrytego uwielbiamy, Alleluja, Alleluja!

Antifona

Przez twe Chryste narodzenie,
 Day nam grzechów odpuszczenie,
 Przemień nas w nowe stworzenie.

Psalm III.

- Gdy nam dał Pan Bóg dożyć dnia tego,
 Gdzie zesłał na świat Syna swojego.
2. Chodźmy do niego iak Pastuszkowie,
 Chodźmy iak słabi y żebrakowie.
 3. Przypatrzmy Mu się iak nędznie leży,
 Nie ma wygody w biedney odzieży.
 4. A mowmy w sercu: Twą miłość Boże!
 Ktoż godnie głosić y chwalić może?
 5. Myśmy zgrzeszyli ty pokutuiesz,
 Niedolą ćierpisz, bo nas miłujesz.
 6. Chcesz człeczce Pana okryć nagiego,
 Okryi sirotę lub ubogiego.
 7. Nie trzeba Pana szukać zdaleka,
 Wszak iest przed nami y tu nas czeka.
 8. Wszak na Ołtarzu ten utajony,
 Który z Dziewice był narodzony.
 9. Tu iak w Betlejem przed tym Ołtarzem,
 Na twarzy nasze padaymy razem.
 10. Ofiarę nieśmy serce skruszone,
 Życie cnotliwe nienaruszone.
 11. Tutay potrzeby nasze składaymy,
 Tutay o pomoc płacząc wołaymy.
 12. Broń nas od grzechu proszemy Panie,
 Co popełnione niepomyi na nie.
 13. Day żyć cnotliwie, pełnić twe prawa,
 Bądź nasza pomoc nasza zabawa.
 14. Oświeć nasz rozum byśmy cię znali,
 A znaiąc iako Oyca kochali.
 15. Gdy zaczynamy bądź przy nas sprawy,
 A gdy skończemy bądź nam łaskawy.
 16. Oddal powietrze y krwawe woyny,
 Niech ziemia nasza da owoc hoyny.
 17. Jezu miły! przez Twe narodzenie,
 Day nam tu łaskę potem zbawienie.
 18. Chwała bądź Bogu w Troycy Iedynemu
 Oycu Synowi Duchowi Świątemu.

19. Iak odpoczątku była tak y ninie
I na wiek wiekow niechay zawsze słyńie.

Antifona.

Przez Twe Chryste narodzenie,
Day nam grzechów odpuszczenie,
Przemień nas w nowe stworzenie.

V. Panie wysłuchay Modlitwy nasze.
R. A wołanie nasze niech przyidzie do Ciebie.

Modlmy się.

Boże, który nam pamiętkę Narodzenia Syna Twoiego Pana Naszego Jezusa Chrystusa dzisiaj rozpamiętywać pozwalasz – oto weselem zgromadziliśmy się, a rozważając wielkość miłości twoiej – nie możemy z wielkiej radości od łez wstrzymać oczu naszych – prosimy Cię pokornie, użyż nam łaski twoiej, abyśmy powstawszy z grzechow naszych, w nowe Stworzenia, to iest: w dobrych Chrześcían odrodzili się – a żyjąc podług Przykazań Świętych Twoich niegdyś z Synami Twoiemi w Niebie Cię wiecznie wielbić mogli, Przez tegoż Jezusa Chrystusa Pana naszego Amen.

Antifona

Witay Krolowo Niebieska
Pani Archanielska,
Synaś Bożego powiła,
A Pannaś została,
Panno Święta uwielbiona,
Przez cnoty sławiona,
Przyczyń się za grzesznikami.

V. Po porodzeniu twoim Panno niepokalaną została.
R. Święta Boża Rodziicielko modl się za nami.

Modlmy się

Boże który przez cudowne porodzenie Panny Maryi swiatu całemu radość y zbawienie ziawiłeś, racz nam dać miłościwie, ażeby Ta która się stała Matka Syna Twoiego, była też w potrzebach naszych y Matką Naszą y za nami się modliła, Przez tegoż Chrystusa Jezusa Pana Naszego Amen.

V. Panie wysłuchay Modlitwy nasze.
R. A wołanie nasze niech przyidzie do Ciebie.
V. A Dusze wiernych zmarłych przez miłosierdzie Boże, niech odpoczywaią w pokoju.
R. Amen.

**WARIABILNOŚĆ TEKSTU W DRUKOWANYM *KANCJONALE KS. JANUSZA*
(WYD. 2, ROZSZERZONE Z 1858 R.) ORAZ WE WSPÓŁCZESNYCH
PRZEKAZACH JUTRZNI NA PRZYKŁADZIE MODLITEWNIKA
*CHWALCIE PANA, CIESZYN 1996***

W sytuacji, gdy większość śpiewów z omawianego *Kancjonalu z Ligoty* znajduje swoje utrwalenie w drukowanym zbiorze ks. Janusza, cenny materiał badawczy przynosi zestawienie obydwu tekstów bożonarodzeniowej jutrzni, przy czym wersję rękopiśmienną traktujemy jako najstarszy dotąd znany wzorzec. Interesujące również wydaje się uwzględnienie zmian wprowadzonych we współczesnych przekazach tej formy nabożeństwa w modlitewniku cieszyńskim *Chwalcie Pana*.

W źródłach porównawczych porządek nabożeństwa jest bardzo zbliżony do wersji z kancjonalu rękopiśmiennego. Zmiana polega na rozbudowaniu struktury przez wprowadzenie, jeszcze przed hymniczną pieśnią *Dzień dzisiejszy przypomina*, dodatkowego Psalmu 94 – *Pójdźcie, radujmy się Panu*, z werselem: *Chrystus nam się narodził, pokłońmy się Jemu*, powtarzanym w formie refrenu. Na końcu nabożeństwa teksty dopełnia rubrycystyczna uwaga: „Tu niech się czyta Lekcja i Ewangelia I. Mszy świętej”. Całość kończy uroczysty śpiew hymnu *Te Deum laudamus – Ciebie, Boże, chwalimy*²³. Natomiast brak jest antyfony maryjnej z dołączoną oracją. Teksty psalmów w drukowanym *Kancjonale ks. Janusza* są prawie identyczne z wersją wcześniejszego źródła rękopiśmiennego.

W poniższej prezentacji zostają uwzględnione wszystkie warianty w odniesieniu do przekazu rękopiśmiennego *Kancjonalu z Ligoty*, który zostaje potraktowany jako pierwowzór, a teksty z tego zbioru zapisano kursywą. Czcionką prostą podano zmianę w drukowanym wydaniu *Kancjonalu ks. Janusza* z 1858 r., oznaczoną skrótem (J) i dalsze warianty we współczesnej wersji jutrzni z modlitewnika *Chwalcie Pana*, opatrzone skrótem (Ch). Jeżeli zmiany tekstu w obydwu źródłach porównawczych są identyczne, dany wariant został podany bez dodatkowego skrótu. W zestawieniu nie uwzględniono ewentualnych zmian wynikających ściśle z modernizacji pisowni.

Wstęp

V. *otwórz usta* – otworzysz wargi (J); otwórz wargi (Ch)

R. *wargi... wielbić* – usta ... opowiadać (Ch)

V. *pospiesz się* – wejrzyj (Ch)

R. *A ku ratunkowi memu pokwap się* – Panie pośpiesz ku ratunkowi memu (Ch)

Chrystus się nam narodził jako forma responsorium – jako forma refrenu z dołączonym psalmem 94

Pieśń – Hymn

3,4 *Zbawcą Go świata zgłaszaią* – Zbawcę świata ogłaszają (Ch)

4, 2 *ukłon* – pokłon (Ch)

²³ Por. *Kancjonal ks. Janusza, Jutrznia*, s. 316–323.

Psalm I.

1,2 *się* – *dziś* (Ch)3,1 *Nędzny* – *Biedny* (Ch)5,2 *pojednał y osadził* – *pojednać i posadzić* (Ch)7,1 *Narodził* – *Zrodził* (Ch)10,1 *Lubo* – *Chociaż [zaś]* (Ch)13,2 *ukryty w tym ciełe* – *miął prawdziwe ciało* (Ch)14,2 *dzięki y chwałę* – *chwałę i dzięki* (Ch)W modlitewniku *Chwalcie Pana* brak jest strofy 15 i 16.17,1 *żarliwie* – *gorliwie* (Ch)

Antyfony do Ps II.

Skrytego uwielbiaymy – *ukrytego uwielbiamy* (Ch)

Psalm II

4,1 *służycie* – *szukacie*4,2 *złego chronicie* – *zła unikacie* (Ch)5,1 *Pana szukać* – *Panu służycie*5,2 *nas* – *was*7,1 *skarady* – *brudy* (Ch)9,2 *po* – *od*11,1 *iż* – *że*14,2 *pewnie...tego* – *wtedy...jego* (Ch)15,1 *Wszak* – *Bo* (Ch)

Psalm III.

1,1 *Gdy* – *A* (Ch)1,2 *Gdzie* – *Gdy* (Ch)2,1 *iak* – *jako* (Ch)2,2 *żebrakowie* – *żebraczkowie*3,1 *nędznie* – *skromnie* (Ch)6,1 *człecze* – *chętnie* (Ch)7,2 *Wszak* – *Bo* (Ch)8,1 *Wszak ... ten* – *On ... jest* (Ch)10,1 *Ofiarę ... serce* – *W ofierze ... serca* (Ch)11,2 *plącząc* – *szczerze* (Ch)13,2 *Bądź ... zabawa* – *Tyś ... i ...sława* (Ch)15,1 *Gdy zaczynamy bądź przy nas* – *Bądź przy nas, kiedy zacniemy* (Ch)17,1 *miły* – *najmilszy*17,2 *tu* – *Swą* (Ch)

Werset:

Przyjdzie do Ciebie – *do Ciebie przyjdzie*

W przytaczanym już zbiorze nutowym pt. *Chorał do kancjonału ks. Janusza* zostały utrwalone najstarsze znane zapisy melodii śpiewów jutrzni, w tej wersji nabożeństwa, jaką podaje ks. Janusz, czyli włącznie z Psalmem 94 *Pójdźcie radujmy się*, z dodanym werselem – refrenem *Chrystus się nam narodził, pokłońmy się Jemu* (mel. nr 172); śpiew ten stanowi formę *Invitatorium*. Dalsze melodie dotyczą poszczególnych śpiewów: *Dzień dzisiejszy przypomina* (hymn) – mel. 173; *Daj chwałę Bogu* – mel. nr 174; *Chwał ziemio Pana* – mel. nr 175. Kolejny, trzeci psalm ma odsyłacz do innej melodii, zastosowanej tu w formie kontrafaktury: *Gdy nam dał P. Bóg* – na mel. nr 115 (*Psalm 109. Rzekł Pan Panu*). W poszukiwaniu pierwowzoru tak ukształtowanego nabożeństwa jutrzni interesujący trop badawczy napotykaemy w wypowiedzi wspomnianego już ks. Emiliana Schindlera. We wstępie do swojego *Chorału*, napisanym w języku niemieckim, podaje on wzmianki o źródłach, z których czerpał materiał muzyczny. Są to chorały Bogedaina, Klonowskiego, Mohra, w mniejszym stopniu także Fryczaja. Tony psalmów najczęściej zostały przejęte z czeskich kancjonałów, natomiast, co jest istotne, *Invitatorium* i psalm *Venite, exultemus* odwzorowano na podstawie zbiorku *Officium in die Nativitatis D. n. J. Chr.*, wydanego w Regensburgu u Pusteta²⁴. Śpiewy *Ad Matutinum* są w tej edycji znacznie rozbudowane i oparte na tonach gregoriańskich, ale samą strukturę nabożeństwa, jak również łacińskie teksty responsoriów, można w pewnym sensie traktować jako źródło inspiracji dla opracowania omawianej jutrzni. Nasuwają się również pewne analogie w konstrukcji i treści hymnicznej pieśni kolędowej *Dzień dzisiejszy przypomina*, do tekstu łacińskiego hymnu bożonarodzeniowego *Jesu Redemptor omnium*.

Mimo wszystko na podstawie dotychczasowych badań trudno podać definitywne rozstrzygnięcia dotyczące źródła pochodzenia tekstów i melodii, które znalazły zastosowanie w nabożeństwie jutrzni. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z twórczością anonimowego autora, co w tamtym czasie było zjawiskiem dosyć powszechnym. Łatwiej przychodzi, na zasadzie negacji, wykluczyć pewne źródła melodii, z których korzystano w opracowaniu *Chorału do Kancjonału ks. Janusza*, a także w *Chorale Schindlera*, a wiadomo, że nie zawierają one interesującej nas jutrzni. Są to zbiory Muthwilli, Bogedaina – Nachbara i Klonowskiego. Również w znaczących zbiorach krakowskich – śpiewnikach Folwarskiego i Mioduszewskiego nie ma omawianego obrzędu. W ten sposób rękopiśmienny *Kancjonał z Ligoty* z 1832 roku może faktycznie stanowić jeden z najwcześniejszych przekazów samych tekstów jutrzni, a zapisy nutowe we wspomnianym *Chorale do Kancjonału ks. Janusza* z 1873 roku mogą ukazywać jej najstarszą znaną wersję melodyczną. Co do samej twórczości, nie da się wykluczyć wpływów zbiorów śpiewów kościelnych czesko-polskich, funkcjonujących na Śląsku Cieszyńskim

²⁴ Por. *Chorbuch enthaltend die harmonisirten Melodien...*, s. IV. Melodie do jutrzni widnieją na s. 167. Por. także późniejszą edycję tego zbioru *Officium in die Nativitatis D. N. J. C. cum cantu juxta ordinem Breviarii et Missalis Romani in quo psalmorum textum melodiis eorum accommodavit Carolus Weinmann*, Ratisbonae et Romae 1915, s. 30 n. Sumptibus et Typis Friderici Pustet.

w XVIII wieku. Nabożeństwo bożonarodzeniowej jutrzni musiało być w XIX wieku szerzej rozpowszechnione, gdyż pojawia się także, ale w nieco zmienionych wersjach, w przekazach typowo górnośląskich, drukowanych w Piekarach, w popularnym *Dostatecznym śpiewniku Piekoszowskiego*²⁵ oraz w niektórych zbiorach kolędowych, także z XX wieku²⁶.

Osobnym zagadnieniem badawczym staje się oddziaływanie na Śląsku Cieszyńskim obrzędowości Kościoła ewangelicko-augsburskiego, w tym bardzo popularnych nabożeństw jutrzennych, odprowadzanych pierwotnie o świcie w uroczystość Bożego Narodzenia. Wśród ewangelików diecezji cieszyńskiej i na Zaolziu świętowanie rozpoczynano właśnie od uroczystej jutrzni. W funkcjonowaniu tego nabożeństwa można się doszukiwać bardziej pewnej analogii do katolickiej pasterki, a jej podstawą jest przede wszystkim liturgia Słowa Bożego, w której śpiewa się wiele kolęd, zarówno znanych i funkcjonujących we wspólnotach katolickich, jak i ewangelickich. Tradycję porannych nabożeństw wspólnoty protestanckie praktykują od końca XVIII wieku, kiedy to cesarz Austrii Józef II wydał patent tolerancyjny. Po II wojnie światowej w kościołach filialnych na Śląsku Cieszyńskim zaczęto odprawiać nabożeństwo wigilijne w godzinach popołudniowych, a obecnie niektóre parafie ewangelickie praktykują te modlitewne czuwania również w godzinach wieczornych²⁷. Dokładny porządek liturgii wigilijnych nabożeństw ewangelickich – wskazane śpiewy i czytania – podaje nowy *Śpiewnik ewangelicki*²⁸.

Przedstawione w niniejszym artykule nabożeństwo jutrzni odprowadzanej w kościołach katolickich przed pasterką stanowi pewien fenomen, obrzęd unikatowy, rozpowszechniony szczególnie na Śląsku Cieszyńskim. Dobrze, że tradycja tych śpiewów jest zachowywana również współcześnie, a teksty utrwalane w kolejnych wydaniach modlitewnika *Chwalcie Pana*²⁹.

²⁵ W tym zbiorze wprowadzono teksty trzech psalmów, przejętych z nokturnów łacińskiego *Officium Ad Matutinum*, w przekładzie Franciszka Karpińskiego (Ps 2,47 i 97). Por. *Dostateczny śpiewnik kościelny i domowy wraz z książką modlitewną, z poleceniem Jaśnie WW. XX. Biskupów Wrocławskich dla wygody katolików z różnych księzek i śpiewników zebrany i ułożony [przez Karola Piekoszowskiego z przyłożeniem się Duchowieństwa Dekanatu Bytomskiego i Tarnowsko-Górskiego] polecony przez Jego Eminencyą kardynała, Xsążęcia Biskupa wrocławskiego Melchiora de Diepenbrock, J.W. Biskupa z Dyany, sufragana wrocławskiego Daniela Latussek, Niemieckie Piekary wyd. 3, 1859, s. 995–997.*

²⁶ Por. *Pastoraliki czyli pieśni na Boże Narodzenie oraz różne nabożeństwa i modlitwy, zebrał Ks. Prałat Wawrzyniec Pucher, proboszcz Piekarski*, W. Piekary 1930, s. 27–36. Samą pieśń hymniczną *Dzień dzisiejszy przypomina* zamieszczono również wśród kolęd, w zbioru wydanym współcześnie *Pastoraliki czyli pieśni na Boże Narodzenie, które były od 1845 roku wydawane i śpiewane na Górnym Śląsku i w Galicji a szczególnie w Piekarach*, zebrał i przygotował do druku E. Antoni Potempa, Piekary Śląskie 1997, s. 48.

²⁷ Por. *Boże Narodzenie u luteran*, w: www.gosc.pl (dostęp: 24 XII 2011).

²⁸ Por. *Śpiewnik ewangelicki. Codzienna modlitwa, pieśń, medytacja, nabożeństwo, wybór pieśni*, red. i oprac. Międzykościelna Komisja Śpiewnikowa, Bielsko-Biała 2002, s. 1484, 1485.

²⁹ Por. *Chwalcie Pana. Modlitewnik diecezji bielsko-żywieckiej*, red. H. Satława, C. Dulka, Cieszyn 1996, s. 169–175.

ANEKS

Zapis muzyczny omawianej jutrzni, zamieszczony w *Chorale do Kancjonału ks. Janusza*, zasługuje na dodatkowe utrwalenie nie tylko dlatego, że ukazuje najstarszą znaną wersję melodyczną, ale również z powodu trudnego dziś dostępu do tego źródła. Ponieważ w chorale widnieją same nuty opatrzone tytułami, w prezentowanych przykładach wprowadzono pierwsze wersety tekstu poszczególnych części jutrzni, według zapisu w *Kancjonale ks. Janusza*. Dodatkowo ukazano wariant melodii Psalmu III, zaproponowany w *Chorale Schindlera*.

Melodie do jutrzni na Boże Narodzenie

Psalm 94

M: Chorał do Kancjonału ks. Janusza

Pójdź - cie radujmy się Pa - nu, śpiewajmy Bogu Zbawicielowi na - sze - mu.

Chrystus się nam na - ro - dził, pokorń - my się Je - mu.

Hymn

Dzień dzi - siej - szy przy - po - mi - na

Przyjś - cie na świat Bo - ga, Sy - na,

Dła czło - wie - ka mi - zer - ne - go

Ze - stał Bóg Sy - na swo - je - go.

Psalm I.

Daj chwałę Bogu żyją - ce stwo - rze - nie, Bo się zbliżyło twoje od - ku - pie - nie.

Psalm II.

Chwal, ziemio, Pana, chwal - cie nie - bio - sy, Wołają na nas nie - bies - kie gło - sy.

Psalm III.

Gdy nam dał Pan Bóg do - żyć dnia te - go, Gdzie zesał na świat Sy - na swo - je - go.

Psalm III. (*Chorał Schindlera*)

Gdy nam dał Pan Bóg do - żyć dnia te - go, Gdzie zesał na świat Sy - na swo - je - go.

THE UNIQUE DEVOTION OF THE MORNING PRAYER OF CHRISTMAS

Summary

„The Morning Prayer of the Christmas” – performed usually before the Shepherd’s Mass – is a unique devotion which prepares for the immediate celebration of the Nativity of the Lord. The structure of this devotion is based partially on the Liturgy of the Hours but the texts and melodies represent a folk tradition. The eldest known version of its text is from the first part of the XIX century (handwritten *Kancjonał z Ligoty* from 1832). The first known music written to the text is from the second part of the XIX century (*Chorał do Kancjonału ks. Janusza* from 1873). There is a superficial analogy between the Catholic devotion of „The Morning Prayer of the Christmas” and a popular Protestant matins, but they are essentially different. Nevertheless in both cases they express a strong devotional tradition popular, mainly, among the Christian communities of the Cieszyn Silesia.

Słowa kluczowe: obrzędy religijne, tradycje muzyczne na Śląsku Cieszyńskim, uroczystość Bożego Narodzenia

Keywords: devotions, musical traditions of the Cieszyn Silesia, the solemnity of the Nativity of the Lord